छिमेकी कथामा सीमान्तीयता

✍ उमाकान्त न्यौपाने
(उप-प्राध्यापक, उर्लाबारी बहुमुखी क्याम्पस)

सार

यस लेखमा कथाकार गुरुप्रसाद मैनालीद्वारा लिखित छिमेकी कथामा रहेको सीमान्तीयताबारे अध्ययन गरिएको छ । सीमान्तीय दृष्टिकोणबाट अध्ययन गर्ने क्रममा यहाँ निगमनात्मक विधिको रूपमा स्थापित मान्यताहरूलाई अनुसरण गरिएको छ । सीमान्तीयताका प्रमुख सैद्धान्तिक स्वरूपहरूमा वर्गीय, चेतनागत, परिवेशगत र जातीय आधारबाट छिमेकी कथाको विश्लेषण गरिएको छ । यसैले विश्लेषणको प्रस्तुतीकरणमा वर्णनात्मक शैली अपनाइएको छ । प्रस्तुत अध्ययनमा सीमान्तीय सिद्धान्तका दृष्टिले छिमेकी कथाका अभिलक्षणहरू निरूपण गर्नु र सीमान्तीय दृष्टिबाटै छिमेकी कथाको मूल्याङ्कन गर्नुलाई प्रमुख समस्या वा उद्देश्यको रूपमा लिइएको छ । छिमेकी कथामा धनी र गरिब गरी दुई वर्गका पात्र पाउन सकिन्छ । धनी र गरिबको वर्गीय स्वरूपलाई कथित जातीय आधारमा पनि मिलान गर्ने गरी कथाकार गुरुप्रसाद मैनालीले यस कथाको विन्यास गरेका छन् । यो तत्कालीन नेपाली समाज सुहाउँदो विषयसन्दर्भ मानिन्थ्यो । गाउँका सरल तथा गरिब पात्रको रूपमा गुमाने र धनजिते देखा परेका छन् भने धनी वर्गका रूपमा धर्मानन्द पाध्ये र आशामरु साहु देखा परेका छन् । वर्गसँगै कथित उच्च जातिमा पहाडी खसआर्यका धर्मानन्द पाध्ये र नेवारी जातिका आशामरु देखा पर्दछन् । त्यस्तै शिक्षित र अशिक्षितजस्ता चेतनागत आधारमा र ग्रामीण तथा सहरी क्षेत्रको परिवेशत आधारमा पनि सीमान्तीयता पाउन सकिन्छ । कथामा आएका गुमाने र धनजिते प्रमुख सीमान्तीय पात्र हुन् । उनीहरूको केन्द्रीयतामा नै वर्गीय, जातीय, चेतनागत र परिवेशगत आधारका सीमान्तीय स्वरूप देखा परेको पाइन्छ । त्यसैले कथाकार गुरुप्रसाद मैनालीले लेखेको छिमेकी कथालाई समयानुकूल सीमान्तीय दृष्टिकोणबाट विश्लेषण गर्नु जरुरी ठहर्छ ।

शब्दकुञ्जी : किनारीकृत, नवमार्क्सवाद, प्रभुत्व, बहिष्करण, सबाल्टर्न, सीमान्तीयता ।

विषयप्रवेश

'सीमान्तीयता' शब्द अङ्ग्रेजी 'सबाल्टर्न'को नेपाली रूपान्तरण हो । सबाल्टर्न शब्दको व्युत्पत्ति इसाको सोह्रौं शताब्दीमा पाश्चात्य साहित्यबाट भएको पाइन्छ । सन् १५६०को दशकमा सर्वप्रथम प्रयोग भएको सबाल्टर्न शब्द ल्याटिन भाषाको सबाल्टर्नस (subalternus) बाट अङ्ग्रेजीमा आएको हो, जसको व्युत्पत्तिगत अर्थ 'तुलनात्मक रूपमा अरूभन्दा निम्न स्तरको' भन्ने हुन्छ (मेरियम वेबस्टर शब्दकोश) । कार्ल मार्क्सले सर्वप्रथम अर्थसँग जोडेर सम्भ्रान्त र सर्वहाराको विषयमा सबाल्टर्नको विषय उठान गरे पनि समसामयिक सन्दर्भमा भने यसलाई एन्टोनियो ग्राम्सीले स्थापित

गर्ने काम गरेको पाइन्छ । एन्टोनियो ग्राम्सीले प्रभुता वा प्रभुत्वका सन्दर्भबाट सर्बाल्टर्नलाई हेरेका छन् (शर्मा, २०७०, पृ.३१६) । कार्ल मार्क्सको वर्गद्वन्द्व वा वर्गसङ्घर्षसँग सीमान्तीयताको सम्बन्ध छ। मार्क्सको समाजभित्र वर्गीयरूपमा धनी र गरिबको अवस्था हुन्छ भन्ने अभिव्यक्तिमा सीमान्तीयताको आधारशिला बनेको पाइन्छ । शोषक र शोषित वर्गसम्बन्धी यिनै कार्ल मार्क्सका विचारलाई नवमार्क्सवादीले पनि मान्यता दिने काम गरे । नवमार्क्सवादीमध्यैकै एन्टोनिया ग्राम्सीले मार्क्सको वर्गीय विभाजनका आधारमा साहित्यमा सबाल्टर्नलाई सैद्धान्तिक आधार दिने काम गरेका हुन् । वर्गीय स्वरूपको बीजबाट उत्पत्ति भएको "सबाल्टर्न शब्दले निर्धा, निमुखा, दबिएका, हेपिएका र ओभ्रेलमा परेका श्रमिक, सर्वहारा र उत्पीडित वर्ग/व्यक्ति/समूहलाई बुझाउँछ" (श्रेष्ठ, २०६८, पृ. १७) । यसरी सीमान्तीयताको समकक्षी अङ्ग्रेजी शब्द सबाल्टर्नले सापेक्षवादको रूपमा अरूभन्दा तल्लो वा निम्नस्तरको अर्थ बोध गराएको छ । यसैले सीमान्तीयताभित्र व्यक्ति, जाति, वर्ग, लिङ्ग, समुदाय, परिवेश आदि विविध पक्षहरू पर्दछन्, जो अरूभन्दा निम्न भनी तुलनायोग्य हुन्छन् र समाजमा बहिष्करणमा समेत पर्दछन् ।

नेपाली समालोचक मोहनराज शर्माले सांस्कृतिक अध्ययनसँग सम्बन्धित सीमान्तीयताको पर्यायवाची शब्द 'अवरजन' को प्रयोग गरेका छन् । उनको परिभाषामा सामाजिक, आर्थिक र राजनैतिक दृष्टिबाट तल्ला दर्जाको अधीनस्थ समूह, समुदाय वा व्यक्ति अवरजन वा सबाल्टर्न (शर्मा, २०७०, पृ.३१५) हो । अहिले नेपाली साहित्यमा भने सबाल्टर्न, अवरजनजस्ता शब्दभन्दा पनि सीमान्तीयता नै बढी प्रयोग हुने गरेको छ । नेत्र एटमले "सबाल्टर्न अध्ययनले सुकिला, कुलीन वर्गका विरुद्ध किनारीकृत समूहलाई केन्द्रमा राखेर इतिहासको व्याख्या गर्छ र ती समूहको अन्तर्विरोध, साहित्यमा त्यसको पक्षधरता, शासकीय अधीनस्थता, मौनता, प्रतिरोध आदिका कारणहरूको खोजी गर्दछ" (२०७३, पृ.२४७) भनेका छन् । यो सीमान्तीयताले सीमान्तकृत वा किनारीकृतबाट लेखिएका रचनाहरूलाई आधार बनाएर अध्ययन गर्दछ । सीमान्तीयताले सांस्कृतिक सन्दर्भमा आफ्नो दरिलो साइनो गाँसेजत्तिकै अहिले साहित्यमा पनि स्थापित भइसकेको छ ।

सीमान्तीयताको कुनै निश्चित भूगोल छैन । यो सर्वव्यापी रहेको हुँदा कुनै पनि जाति, वर्ग, क्षेत्र, लिङ्ग, धर्म, संस्कार, रूप, रङ, स्वभाव, चिन्तन आदिमा पनि सीमान्तीयता रहेको हुन्छ । अतः यसले सीमान्तकृत पात्र, परिवेश, वर्ग, प्रतिनिधित्व, पहिचान, लैङ्गिकतालगायतका विषयमा समसामयिक सन्दर्भबाट केकस्तो विभेद, पछाडि पारिएको अवस्था छ भनी अध्ययन गर्दछ । यसै सैद्धान्तिक आधारमा प्रस्तुत छिमेकी कथाभित्र प्राप्त वर्गीय, परिवेशगत, जातीय तथा चेतनागत सीमान्तीयताबारे विश्लेषण गरिएको छ ।

समस्या र उद्देश्य

कथाकार गुरुप्रसाद मैनालीद्वारा लिखित छिमेकी कथालाई सीमान्तीय दृष्टिकोणबाट अध्ययन विश्लेषण गर्नका लागि निम्नानुसारका समस्या वा उद्देश्य तय गरिएको छ :

क) सीमान्तीय सिद्धान्तका दृष्टिले *छिमेकी* कथामा केकस्ता अभिलक्षणहरू पाइन्छन् ?

ख) सीमान्तीय दृष्टिले *छिमेकी* कथाको मूल्याङ्कन कसरी गर्न सकिन्छ ?

उल्लिखित अनुसन्धान समस्याहरूको समाधान गर्नु नै यस अनुसन्धानात्मक लेखको प्रमुख उद्देश्य हो ।

अनुसन्धान विधि

यस अनुसन्धानमा कथाकार गुरुप्रसाद मैनालीद्वारा लिखित *नासो* कथासङ्ग्रहमा सङ्कलित *छिमेकी* कथालाई प्राथमिक स्रोतका रूपमा उपयोग गरिएको छ । छिमेकी कथालाई सीमान्तीय दृष्टिबाट अध्ययन मूल्याङ्कन गर्नका लागि मूलतः पुस्तकालयबाट सीमान्तीय अध्ययनसम्बन्धी पुस्तकहरूलाई द्वितीयक स्रोतसामग्रीको रूपमा लिइएको छ । विभिन्न पुस्तकाकार ग्रन्थका आधारमा सैद्धान्तिक आधार खडा गरी सीमान्तीय विश्लेषण प्रक्रियालाई पूर्णता दिइएको छ । यस सन्दर्भमा छिमेकी कथाभित्र पाइने वर्गीय, जातीय, परिवेशगत र चेतनागत सीमान्तीयताको आधारबाट मूल्याङ्कन/विश्लेषण गरिएको छ । यसर्थ प्रस्तुत लेख गुणात्मक प्रकृतिको अनुसन्धानमा आधारित भएको हुँदा यहाँ निगमनात्मक विधिसँगै तथ्यको प्रस्तुतीकरणमा वर्णनात्मकता अपनाइएको छ ।

छिमेकी कथाको वस्तुविन्यास

छिमेकी कथा नेपालको पहाडी ग्रामीण परिवेशमा रचना गरिएको छ । असारको अहिना दिउँसो टन्टलापुर घाम लागेको समयमा किसानहरू कुलोमाथिको चौतारामा बसेका थिए । त्यही स्थानमा आशामरु साहुको पसल थियो । धर्मानन्द पाध्ये चौतारामा बसेर ठट्याउला गफ गर्दै थिए भने गुमाने घर्ती ढुङ्गामा पल्टेको थियो । धनजिते भोटे घुम बुन्दै थियो । मानिसहरूलाई एकआपसमा लडाएर तमासा हेर्ने स्वभाव धर्मानन्द पाध्येको थियो । एकछिनपछि गुमानेको गोरु धनजितेको धानको ब्याडमा पस्यो । ब्याडको बिउ खाएको देखेर धनजिते रिसले आवेगमा आई गोरुलाई लखेटीलखेटी कुट्न थाल्यो । किसानहरू सबैथोक सहन्छन् तर आफूले जोत्ने गोरु कुटेको सहन सक्दैनन् । यसर्थ, गुमानेको रिसले सीमा नाघ्यो र धनजितेलाई गाली गर्न थाल्यो । गाली सुनेर धनजिते पनि झन् आगो भयो । यसै अवस्थामा धर्मानन्दले सुर्तीको मुठो निचोर्दै 'कस्तो मिचाहा भोटे रहेछ' भनी गुमानेलाई उकास्ने काम गरे । यत्तिकैमा गुमाने र धनजितेबीच हात हालाहालको अवस्था भयो । झगडाको समयमा उनीहरूले पुर्खाको समेत हुर्मत लिन बाँकी राखेनन् । यसपछि यी दुई छिमेकीको बोलचालसमेत बन्द भयो । बाटामा भेट हुँदा तर्केर हिँड्न थाले ।

भदौ महिनामा गाउँमा आँठे ज्वराको महामारी आयो । गाउँको चलनअनुसार गुमानेले जान्ने बसायो । गाउँका सबै मानिस भेला भए तर करेसाको धनजिते गुमानेका घरमा आएन । जान्नेले देवीको दोष देखायो । सबै भेला भएर धुमधाम पूजा गरे । पूजा गरेको पर्सिपल्ट गुमानेकी स्वास्नी लडी तर सामान्य उपचारपछि बाँची । यसपछि त्यो रोग धनजितेकहाँ पुग्यो । धनजिते र उसकी स्वास्नी

हैजाले सिकिस्त बिरामी भए । इन्तु न चिन्तु बने । पानी खान दिनेसम्म कोही भएन । सारा गाउँ सोत्तर बन्यो । धनजितेका गाईबाख्रा किलाका किलै भए र मर्न लागे । यस्तो दयनीय अवस्था देखेर गुमानेले चित्त थाम्न नसकी बैगुनीलाई गुनलाई मार्ने गरी धनजितेको सहारा बन्न गयो । उसले धनजितेसहित गाईबस्तुको स्याहारसुसार गऱ्यो । यतिकैमा बिहान गुमानेलाई खोज्दै आशामरु साहु आइपुग्छन् । उनले गुमानेलाई पसलको सामान ल्याइदिन सहर जानका लागि भन्छन् । पैसाको प्रलोभन देखाई भारी बोक्न जानु भन्दा गुमाने मान्दैन । उसले उल्टै आशामरु साहुलाई छिमेकीलाई यस्तो अवस्थामा छाडेर जान सक्दिनँ भन्छ । बिरामी भएको भए तिम्रो पनि यस्तै हालत हुने कुरा साहुलाई गुमानेले भन्दा साहुले अगाडिको झगडामा धनजितेले झन्डै मारेको कुरा गर्छन् । त्यहाँ गुमानेले झगडा हुँदा आफ्नो पनि दोष थियो भन्छ । यी दुईको संवादबाट धनजिते होसमा आउँछ । अनि गुमानेले धनजितेलाई कस्तो छ माल्दाइ भनी बोलाउँछ । गल्तीको प्रायश्चित्त गर्दै धनजितेले पनि गुमानेलाई कहिले आइस् कान्छा भनी मधुरो स्वरमा पश्चातापूर्ण आवाज निकाल्छ । त्यसपछि दुवैले विगतको गल्ती नदोहोऱ्याउने गरी पुनः मित्रता गाँस्छन् ।

छिमेकी कथामा सीमान्तीयता

कथाकार गुरुप्रसाद मैनाली (१९५७-२०२८) नेपाली कथा परम्परामा आधुनिकतालाई प्रवेश गराउने प्रथम कथाकार हुन् । यस आधारमा उनी 'कथागुरु' पनि मानिन्छन् । माध्यमिक कालीन कथालेखन परम्परालाई छाडेर आधुनिकता ल्याउँदा कथाकार मैनालीले सामाजिक विषयवस्तु ग्रहण गरेको पाइन्छ । उनका कथाहरूमा सामाजिक पक्षलाई झल्काउने गरी ग्रामीण नेपाली जनजीवनलाई स्वाभाविक रूपमा यथार्थपरक ढङ्गबाट प्रस्तुत गरिएको पाइन्छ । कथाकार मैनालीको एउटै मात्र *नासो* कथासङ्ग्रह प्रकाशित छ । उक्त कथा सङ्ग्रहमा उनका ११ ओटा कथाहरू सङ्कलन गरिएको छ । ती हुन् : *नासो, छिमेकी, प्रायश्चित्त, पापको परिणाम, बिदा, परालको आगो, अभागी, सहिद, कर्तव्य, प्रत्यागमन* र *चिताको ज्वला* । यी ११ ओटा कथा लेखेर चर्चित बनेका कथाकार मैनालीका प्रायःजसो कथाहरूमा नेपाली समाजमा घट्ने घटनालाई यथार्थपरक ढङ्गबाट प्रस्तुत गरी कथाको अन्त्यतिर आदर्शवादी मान्यता राख्ने गरेका छन् । यसैले उनी आदर्शोन्मुख यथार्थवादी कथाकार हुन् । उनको *छिमेकी* कथाले पनि यथार्थरूपमा ग्रामीण नेपाली समाजको चित्रण गरी आदर्शको पाठ पढाएको छ । यस कथामा गुमाने, धनजितेजस्ता निम्नवर्गीय पात्र र धर्मानन्द पाध्ये, आशामरु साहुजस्ता उच्च धनी वर्गका पात्रबाट ययार्थपरक नेपाली समाजलाई प्रस्ट्याउने काम भएको छ । अतः यिनै पात्र र तिनका चारित्रिक वैशिष्ट्यका आधारमा यस लघु अनुसन्धानमूलक लेखमा सीमन्तीयताको पक्ष केलाउने काम भएको छ । यसैले छिमेकी कथामा पाइने सीमान्तीयताको विश्लेषण गर्न सीमान्तीयताको सैद्धान्तिक कसीमा रहेका निम्नलिखित सर्वमान्य आधारहरू लिइएको छ :

वर्गीय सीमान्तीयता

छिमेकी कथामा वर्गीय सीमान्तीयता प्रमुख रूपमा देखा परेको छ । यहाँ धनी र गरिब गरी दुई वर्गको राम्रो उपस्थिति छ । वर्गीय आधारमा यस कथामा गुमाने घर्ती र धनजिते भोटे प्रमुख सीमान्तीकृत पात्र हुन् । उनीहरू कृषि कर्म गरी जीवन गुजारा गर्ने गर्दछन् । उनीहरूको कृषिकर्म केवल जीवननिर्वाहमुखी मात्रै छ । मेलापात र ज्याला मजुरी गरेर जीवन चलाउने गुमाने र धनजितेलाई खेतीपातीबाट सरकारको तिरो, साहुको ब्याज तिरी घरखर्च धान्न समेत धौधौ छ । यस कारण पनि उनीहरू निम्नवर्गीय किसान हुन् । यस तथ्यको साक्षी यस प्रकार छ :

> ‘यी सरल किसानहरूलाई धनका निमित्त तँछाड र मछाड भन्दै घचेटाघचेट गरेर अरूलाई उछिनी दगुर्न खोज्ने यो सभ्यता भनूँ या अज्ञानता भनूँ, यस भयङ्कर रोगले तिलभर पनि छोएको थिएन । केवल बखत बखतमा पानी परिदिए खेती कमाइबाट सरकारको तिरो, साहुको ऋणको ब्याज, वर्ष दिनलाई अन्न, वस्त्र, नुन, तेल पु¥याउन सके पुगेको थियो (पृ. १२) ।’

माथिको साक्षीले धनजिते र गुमानेलगायत किसानहरूको निम्न आर्थिक अवस्था छ भन्ने कुरा चित्रित हुन्छ । यहाँ निम्न आर्थिक अवस्था भएकाहरुले जीवनमा ठुलो महत्त्वकाङ्क्षा राख्दैनन् भन्ने पनि देखाइएको छ । केवल मेहनत गरेर सहज तरिकाबाट जीवन गुजारा गर्न पाए हुन्थ्यो भन्ने उनीहरूको इच्छा छ । ठुलो प्रगति गर्ने र धनसम्पत्ति आर्जन गर्ने नियत यस्ता सीमान्तकृत पात्रमा रहेको पाइँदैन।

गुमाने खेतीकिसानीसँगै साहुको भारी बोकेरसमेत जीवन गुजारा गर्ने पात्र हो । ऊ जस्तोसुकै कठिन परिस्थितिमा पनि साहुको काम गर्न विवश पात्र हो । धनजिते बिरामी भएको अवस्थामा हेरचाहमा खटिएको बेला आशामरु साहुले उसलाई पसलको समानको भारी खेप्न पैसाको लोभ देखाउँछ । पैसाको लोभमा पारेर गुमानेलाई जसरी पनि भारी बोकाउन सकिन्छ भन्ने साहुको सोचाइविपरीत काम गरेको छ। कथामा यस कुराको साक्षी यस्तो रहेको छ :

> गुमानेलाई खोज्दै आशामरु साहु आइपुग्यो । एकाबिहानै आशामरुलाई देखेर गुमानेले भन्यो
>
> ‘कति कामलाई उकालो लाग्यौ साहु ?’
>
> ‘पसलमा बखे मालटाल छैन, डुबै डिनलाई सहर जाइ डिन्ठस् कि ?’
>
> ‘छिमेकमा यो बिजोक भइ रहेछ, क्यै काम नपाएर जान्छु अब भारी खेप्न !’
>
> ‘रोज रुपियाँ डिन्छ लाटा !’ (पृ.१५)

माथिको साक्षीका आधारमा गुमानेलाई साहुले धनको लोभमा पार्ने प्रपञ्च रचेको पनि अवस्था छ । गरिब नेपाली सोझा हुन्छन् र तिनीहरुलाई सहजै पैसाको लोभमा पार्न सकिन्छ भन्ने कुरालाई भने

यहाँ सफल हुन दिइएको छैन । गरिब भए पनि पैसाको निम्ति आत्मा नबेच्ने कुरा गुमानेले यसरी बोले को छ :

> के रुपियाँको लोभ देखाउँछौँ साहु, गरिब छु, निमेक मजुरीले छाक टार्नु पर्छ तापनि पैसाको निम्ति आत्मा बेच्ने त्यति सारो नीच भएको छैन । (पृ.१५)

यहाँ साक्षीको रूपमा गुमानेले यथार्थपरक ढङ्गबाट आफैँले आफैँलाई गरिब भएको कुरो आफैँ स्वीकार गरेको छ । उसले साहुलाई पनि धनको धाँक नदेखाउन यसरी भन्दछ :

> तिमी त ठमठमती छौ र पो रुपियाँको धाक देखाउँछौँ । धनजितेका झैँ चार दिन अन्न न पानी भएर लड्नु परे थाहा पाउने थियौ ? (पृ.१५)

अर्कातिर धनमान साहु र धर्मानन्द पाध्येजस्ता धनी वर्गले पनि कुनै न कुनै रूपमा गरिबलाई आफ्नो प्रभावमा पारिरहेको अवस्थामा गुमाने र धनजितेका माध्यमबाट सीमान्तीयता देखाउन सकिन्छ ।

चेतनागत सीमान्तीयता

पात्रको चेतनाका आधारमा यस कथामा सीमान्तीयता पाइन्छ । कथामा आएका गुमाने र धनजिते सोझा निरक्षर मानिस हुन् । उनीहरू औपचारिक शिक्षा हासिल नगरेपछि अशिक्षित चेतनागत सीमान्तीकृत पात्रका रूपमा प्रस्तुत भएका छन् । गुमानेको गोरु धनजितेको ब्याडको बिउमा पसेको निहुँमै उनीहरूबीच झगडा भएको छ । सानो निहुँ बढ्दै गएर अन्ततः ठुलो झगडा बनेको छ । धनजितेको अल्पकालीन सोच र क्षणिक आवेग यस्तो देखाइएको छ :

> एकछिनपछि गुमानेका गोरु धनजितेका बिउमा पसे । आजभोलि रोप्नुपर्ने बिउ, धनजिते आगो भयो । घुम भुइँमा मिल्काएर गोरुलाई लगारी लगारीकन चुट्न थाल्यो (पृ.१२) ।

यहाँ पशुलाई निर्दयी भएर कुट्नु हुँदैन भन्ने चेतना पनि धनजितेमा नभएको देखाइएको छ । यसले सरल सोझा कृषकहरू आफ्नो अन्नलाई सर्वोपरि ठान्दा पशुलाई निर्मम तरिकाले कुट्न पनि पछि पर्दैनन् भन्ने कुरालाई पुष्टि गर्न खोजिएको छ ।

यसबीचमा गुमानेलाई उकास्ने काम गाउँका बुज्रुक भनिएका धर्मानन्द पाध्येले गरेका छन् तर धर्मानन्दले आफूलाई उकास्दै छन् भन्ने कुरा गुमानेलाई थाहा छैन । यसको साक्षीको रूपमा कथामा यसो भनिएको छ :

> धर्मानन्दलाई लडाउने मौका पर्‍यो । सुर्तीको लुँडो निमोठ्दै भने कस्तो मिचाहा भोटे रहेछ, बिहानभरि जोतेका भोका गोरुलाई आफै कुट्छ, अझ उही चोर र सोर उड्कन्छ (पृ.१३) ।

यहाँ धर्मानन्द पाध्येको खुबी वा चेतनाका सामु गुमानेको बौद्धिकता निरीह बनेको छ । गुमानेभित्रको चेतनालाई धर्मानन्दले सहजै निलिदिएका छन् । निर्धाको हात छिटो चल्छ भनेझैं गुमानेले किन मुख छोड्छस् ए धनजिते डाकु भनेर हात मिसिहाल्नुले पनि चेतनाको स्तरमा तल रहेको तथ्य पुष्टि हुन्छ ।

कथामा परम्परागत अन्धविश्वासलाई स्वीकार गरिएको देखाउँदा पनि चेतनागत सीमान्तीयता भएको प्रकट हुन्छ । गुमानेले आँठे रोगलाई देउदेउताको दोष हो भन्ने ठानेको छ । हैजाको कारण र निराकरणमा वैज्ञानिकता पुष्टि हुन सकेको छैन । यस कुरामा धर्मानन्द अलि विश्वास गर्दैनन् तर गुमाने भने पहिलेको संयोगलाई पनि आफ्नो तर्कको पुस्ट्याइँ गर्ने काम कथामा यसरी भएको छ :

> .....देउदेउताको मानभाउ नगरेपछि यस्तै हुन्छ । परार रगत मासीले गावैं सोतर भो । गाउँका धानीको पूजा गरुँ भन्दा सिमेभुमे पुजेर पनि रोग हराउँछ ? भनेर धर्मानन्दले मेरो कुरा हाँसोमा उडाए । आखिर घाटकी देवी र गाउँका भुमेको पूजा गरेका पर्सिपल्ट रोग साम्य भो (पृ.१४) । यसरी कथामा चेतनागत सीमान्तीयता पनि विश्लेषणीय तथ्य बनेको छ ।

परिवेशगत सीमान्तीयता

छिमेकी कथामा परिवेशगत सीमान्तीयता पनि पाउन सकिन्छ । परिवेश भनेको यहाँ देश, काल र परिस्थिति नै हो । देशले ठाउँ, कालले समय र परिस्थितिले अवस्थालाई बुझाउँदछ । पक्कै पनि सहरी परिवेशभन्दा ग्रामीण परिवेशको सीमान्तीयताको प्रभाव कथामा छ । ग्रामीण सोझोपना र सरलपन यहाँ देखाइएको छ । यस्तै ग्रामीण लबज र अशिक्षाको प्रभावले गर्दा पनि मानक उच्चारण नभएको देखिन्छ । सहरी सुख सुविधाको आनन्दमा यहाँका पात्रहरू प्रवेश गर्न सकेका छैनन् । त्यसैले त ठुलाठुला भवन बनाउने वा परदेशतिर घुम्न जाने रहर पनि पाइँदैन । मात्र आफ्नो जीवनलाई सरल तरिकाले अघि बढाउन पाए हुन्थ्यो भन्ने चाहना कथाका प्रमुख पात्र गुमाने र धनजितेमा छ । यस तथ्यको साक्षी यस प्रकार छ :

> 'यी सरल किसानहरूलाई धनका निमित्त तँछाड र मछाड भन्दै घचेटाघचेट गरेर अरुलाई उछिनी दगुर्न खोज्ने यो सभ्यता भनूँ या अज्ञानता भनूँ, यस भयंकर रोगले तिलभर पनि छोएको थिएन । केवल बखत बखतमा पानी परिदिए खेती कमाइबाट सरकारको तिरो, साहुको ऋणको ब्याज, वर्ष दिनलाई अन्न, वस्त्र, नुन, तेल पुऱ्याउन सके पुगेको थियो (पृ.१२) ।'

जातीय सीमान्तीयता

छिमेकी कथामा धर्मानन्द पाध्ये कथित उच्च ब्राह्मण जातिका छन् भने गुमाने घर्ती र धनजिते भोटे जनजाति छन् । यहाँ बाहुन जनजातिभन्दा अलि टाठोबाठो हुन्छ भन्ने कुरालाई धर्मानन्दको यो परिचय र तथ्यले प्रस्ट पारेको छ :

छिमेकी कथामा सीमान्तीयता

> धर्मानन्द पाध्ये अलि ठटेउला किसिमका मानिस थिए, वीरसिक्का पढ्थे । गाउँको बुज्रुक हुँ भन्ने घमन्ड गर्थे । मानिसलाई लडाएर तमासा हेर्ने उनको स्वभाव थियो । (पृ.१२)

यहाँ धर्मानन्दको ठटेउलो स्वभाव अनि वीरसिक्का पढ्ने स्वभावले गुमाने र धनजिते लगायत गाउँमै कोही पनि त्यस्तो स्वभावको शिक्षित व्यक्ति नरहेको पनि सङ्केत गरेको छ । जनजातिको चेतना स्तर खस आर्यको जति नरहेको कुरा धर्मानन्दको उक्साहटमा गुमाने पर्नुले पनि पुष्टि गर्न खोजिएको छ ।

निष्कर्ष

छिमेकी सीमान्तकृत पात्रको प्रयोग गरिएको आदर्शोन्मुख यथार्थवादी कथा हो । यस कथामा धनी र गरिब गरी दुई वर्गका पात्र पाउन सकिन्छ । धनी र गरिबको वर्गीय स्वरूपलाई कथित जातीय आधारमा पनि मिलान गर्ने गरी कथाकार गुरुप्रसाद मैनालीले यस कथाको विन्यास गरेका छन् । धनी वर्गसँगै कथित उच्च जाति र गरिब वर्गसँगै कथित निच जातिलाई यहाँ जातीय सीमान्तीयता ठान्नुपर्दछ । त्यस्तै शिक्षित र अशिक्षितजस्ता चेतनागत आधारमा र ग्रामीण तथा सहरी क्षेत्रको परिवेशत आधारमा पनि सीमान्तीयता पाउन सकिन्छ । कथामा आएका गुमाने र धनजिते प्रमुख सीमान्तीय पात्र हुन् । उनीहरूको केन्द्रीयतामा यस कथामा वर्गीय, जातीय, चेतनागत र परिवेशगत आधारका सीमान्तीय स्वरूप देखा परेको पाइन्छ । त्यसैले कथाकार गुरुप्रसाद मैनालीले लेखेको छिमेकी कथालाई नवीन सीमान्तीय दृष्टिकोणबाट समानुकूल व्याख्या विश्लेषण गर्नुपर्ने हुन्छ । यो सीमान्तीयताको सग्लो चित्र उतारिएको कथा बन्न पुगेको छ । यसैले सीमान्तीय दृष्टिबाट भन्दा छिमेकी कथालाई तत्कालीन परिवेशअनुरूप सीमान्तकृत पात्रको पहिचान र अस्तित्व गाँसिएको सामाजिक यथार्थपरक कथाको रूपमा लिन सकिन्छ ।

सन्दर्भसूची

एटम, नेत्र (२०७४), *सङ्क्षिप्त साहित्यिक शब्दकोश,* काठमाडौँ : नेपाल प्रज्ञा प्रतिष्ठान ।

पराजुली, ठाकुर र अन्य (२०६७), *सबैको नेपाली,* ललितपुर : साझा प्रकाशन ।

बराल, ऋषिराज (२०७३), *मार्क्सवाद र सबाल्र्टन अध्ययन,* ललितपुर : साझा प्रकाशन

मैनाली, गुरुप्रसाद (२०२०), *नासो* कथा सङ्ग्रह, ललितपुरः साझा प्रकाशन ।

शर्मा, मोहनराज (२०७०), *अवरजन अध्ययन र साहित्य,* भृकुटी, सांस्कृतिक अध्ययन विशेषाङ्क, अङ्क १९

श्रेष्ठ, तारालाल (२०६८), *शक्ति, स्रष्टा र सबाल्टर्न,* काठमाडौँ : डिस्कोर्स पब्लिकेसन ।

www.merriam-webster.com/dictionary/subaltern